

КОЛЕКТИВНА НАУКОВА МОНОГРАФІЯ

Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук

Видання 1

2020 | Вінниця

10.36074/rodmrfsn.ed-1

УДК 81'367

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ ЛЮДИНА

ГАРБЕРА Ірина Володимирівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології
Донецький національний університет імені Василя Стуса

УКРАЇНА

Анотація: У роботі розглянуто поняття концепту як лінгвокультурного утворення, акцентовано на тісних зв'язках лінгвокультурного концепту та певного соціуму, з його унікальними світобаченням, духовними цінностями, культурою, мовою. Зазначено, що, з огляду на антропоцентричність сучасних лінгвістичних дисциплін, найбільш актуальним постає студіювання лінгвокультурного концепту людина. Основні поняттєві параметри й ознаки концепту людина виокремлено методом аналізу однойменних лексикографічних дефініцій – з тлумачного, філософського, психологічного, асоціативного, соціологічного, символного, культурологічного словників. Зазначений концепт кваліфікує людину як природно-соціальну істоту, що має свідомість і мову, здатна мислити, продуктивно працювати, еволюціонувати, створюючи власну історію та національну культуру.

ВСТУП.

Сьогодні концепт прийнято визначати як лінгвокультурне утворення – так званий лінгвоконцепт. У рамках цього підходу головним є усвідомлення ролі національної культури в житті соціуму, розуміння того, що концепт виступає центром перетину світу культури та світу індивідуальних розумінь і смислів. Термін «концепт» у сучасній лінгвістиці трактовано надзвичайно широко й багатозначно. Кожен із концептів виступає виразником вмісту конкретного поняття. Його визначають і як традиційно виражену мовну ідею, мотив. Соціальний, культурний концепт є породженням певного суспільства та його унікальної культури. Саме такі інформаційні одиниці постають предметом вивчення лінгвокультурології. Лінгвокультурологи розглядають концепт як певне ментальне утворення, визначуване своїми етнокультурними особливостями (див. праці С. Воркачова, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Карасика, В. Колесова, В. Маслової, Ю. Степанова). Найбільшої актуальності у цій площині набуває дослідження лінгвокультурного концепту людина.

ОСНОВНА ЧАСТИНА.

С. Воркачов виокремлює три основні підходи до визначення статусу концепту в лінгвістиці загалом та лінгвокультурології зокрема [5]: 1) широке розуміння: до складу концептів зараховують лексеми, значення яких становлять зміст національної мовної свідомості та формують наївну картину світу носіїв мови; сукупність цих концептів утворює загальну концептосферу мови, у якій концентровано культуру нації; до складу такого різновиду концептів зараховують будь-яку культурно значущу лексичну одиницю; 2) вузьке розуміння: у коло концептів входять семантичні утворення, які марковані лінгвокультурною специфікою та характеризують носіїв певної етнокультури; сукупність таких концептів не утворює концептосфери як цілісного та структурованого семантичного простору, але посідає в ній певну частину – концептуальну площину; 3) специфічно вузьке розуміння: до концептів зараховують винятково ті семантичні утворення, що є ключовими для розуміння певного національного менталітету як специфічного бачення світу його носіями; визначальними рисами концептів є відображення одночасно духовної та матеріальної культур, високий ступінь абстрактності, репрезентація в мові символом-знаком, здатність до широкої синонімізації; у межах загальної концептосфери утворюють концептуальну сферу. На думку автора, народна, національна культура визначає глибинний, експресивний зміст концептів; слово є засобом їхньої вербалізації, опредмечування. Значення конкретних мовних засобів (лексем, фразеологізмів, висловів) призводить до виникнення концептів у людській свідомості. Водночас особистий і культурно-історичний досвід значно розширюють межі формування та сприйняття концептів. Якщо культуру народу, носіїв мови розширювано, урізноманітнювано, то, як наслідок, структуру концепту також ускладнювано, вона стає чіткіше та яскравіше вираженою. Лінгвокультурологічний погляд ґрунтовано на накопичувальній (кумулятивній) функції мови, за допомогою якої і відбувається безпосереднє збереження та передавання народного досвіду від покоління до покоління. У цьому розрізі С. Воркачов визначає концепт як одиницю колективного знання/свідомості (яка апелює до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження й відзначена етнокультурною специфікою, а концепт у лінгвокультурологічних текстах – як вербалізований культурний смисл, що «за замовчуванням» є

лінгвокультурним концептом (лінгвоконцептом), тобто семантичною одиницею «мови» культури, план вираження якої представляє двобічний мовний знак, лінійне видовження якого здебільшого нічим не обмежене [6]. Диференційною ознакою лінгвоконцепту є його етнокультурна маркованість. Лінгвоконцепт мотивований гетерогенністю та багатоознаковістю, успадковуючи від поняття дискурсивність вираження смислу, від образу – метафоричність та емотивність вираження, від значення – включення його найменування в лексичну систему мови. У вузькому змістовному розумінні лінгвоконцепти – це поняття буденної, наївної філософії людини, закріплені в лексиці природних мов, що забезпечують стабільність і спадкоємність духовної культури етносу. У вузькому формальному розумінні лінгвоконцепти – семантичні утворення, що стоять за словами, які не знаходять однослівних еквівалентів у перекладі іншими мовами. До лінгвоконцептів у широкому змістовному розумінні можна віднести будь-який вербалізований культурний смисл, певною мірою маркований етнічною специфікою незалежно від її значущості для національного характеру. До лінгвоконцептів у широкому формальному розумінні належать культурні смисли, закріплені за назвою, що наділена специфічною «внутрішньою формою» – ознакою, покладеною в основу номінації, у реалізації якої спостережувано серійність, чисельність [7]. Отже, якщо ментальність – це спосіб бачення світу загалом, то менталітет – набір специфічних когнітивних, емотивних і поведінкових стереотипів нації.

В. Колесов здійснює спробу простежити поетапний розвиток культурного концепту у свідомості людини, наголошуючи на принциповій відмінності останнього від образу, поняття, символу: «Немає сумніву, що присутність «логічного» в аналізі мовних форм вираження концептів необхідна, але має сенс тільки як «філософське»... Філософія і є безпосереднім розкриттям національної ментальності, представленої у структурах рідної мови». Підхід до слова та концепту як «до «ергону» (знання в отриманій інформації), а не як до «енергії» (усвідомлення у мовленнєво-мислиннєвому акті) видає застарілу пристрасть до статичності форм на шкоду розвитку значень в історично змінних формах. Подібні реконструкції неісторичні, а тому не спроможні передавати національне забарвлення». Дослідник виокремлює чотири можливі маніфестації концептуального значення – чотири етапи

розвитку культурного концепту: 1) образ-подоба – психологічне уявлення образу; 2) концептус – логічне «зняття» поняття; 3) культурний символ як джерело міфу; 4) чиста ментальність концепту. Першому з етапів передують нульовий етап – зародок-концептум, тобто присутність чітко не окресленого, але наявного у свідомості людини так званого первинного концепту. Образ і поняття мають предметне значення й отримують тлумачення в словниках. Символ та власне-концепт не можуть набути чіткого визначення, адже смисл першого у процесі дедалі більшого відторгнення від первинного значення слова взагалі втрачає зв'язок із семантикою самої лексеми, а неформлена ментальність концепту усвідомлюваним своїм змістом може бути опосередковано представлена однаково актуалізованими референтом (щоб саме означає слово, предмет) і денотатом (предметне значення у слові, смисл слова). В. Колесов вважає, що кожне значущє для національної мови слово долає шлях семантичного розвитку від невизначеного ментального концепту (0 етап) до культурного символу. Збагачення смислом починається в першій формі – в образі, оформлюване в понятті та «шліфоване» в символі. Поступово образне значення починає співвідноситися із символічним, а поняття – з концептом, що призводить до певної плутанини у термінології: лат. *conceptus* – це судження, поняття, уявлення про предмет, а лат. *conceptum* – зародок, зернина смислу. Поняття являє собою заповнення початкового (нульового) концепту на новому та вищому рівні розвитку мовленнєво-мислиннєвої діяльності. Поняття оформляє розведені за традиційними текстами-формулами образи, забезпечуючи тим самим засоби для якісно нового рівня пізнання. Під час студювання національної свідомості до уваги береться так звана філософія образу та символу. Поняттєвий рівень від самого початку вважають успішно подоланим і таким, що не потребує особливої уваги, оскільки «поняття умертвляє річ, річ зникає з «життя», оскільки стає поняттєво описаною, зрозумілою, схопленою думкою та перенесеною у сферу порожніх логічних операцій над мінімальною кількістю виокремлених ознак, які постійно підлягають змінам, – тоді як у символі є сталими, незмінними». Семантичний синкретизм концепту в образі оформлювано, у понятті аналізовано, у символі ж репрезентовано вже як єдність «думки-відчуття», а тому здатний заміщати і образ, і поняття. Відповідно, символ – це «поняттєвий образ, або образне поняття». Культурний

концепт у сучасному його розумінні (4 етап) можна усвідомити й дослідити, проаналізувавши подоланий ним шлях перетворень, через образ, поняття, символ. Отже, концепт – вихідний пункт семантичного наповнення слова (0 етап) і водночас – кінцева межа його розвитку (4 етап). Концепт – це те, що не підлягає змінам у семантиці словесного знаку, що визначає вибір носіїв мови, скеровує їх думки, створює потенційні можливості мови та мовлення [15].

В. Карасик концепт кваліфікує як культурний смисл, маркований етнічною специфічністю та наділений мовним вираженням, і виділяє такі його конститутивні ознаки: 1) комплексність побутування (лінгвокультурний концепт – це умовна ментальна одиниця, спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості та культури; свідомість – сфера перебування концепту, культура детермінує концепт (концепт – ментальна проекція елементів культури), мова – сфера уречевлення концепту); 2) ментальна природа (лінгвокультурний концепт перебуває у свідомості, де й відбувається безпосередня взаємодія мови та культури (тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно й когнітивним)); 3) ціннісність (центр лінгвокультурного концепту, оскільки він слугує дослідженню культури, основу якої становить ціннісний принцип); 4) умовність і розмитість (лінгвокультурний концепт групується навколо певної «сильної» (тобто ціннісно акцентованої) точки свідомості, від якої розходяться асоціативні вектори; найактуальніші для носіїв мови асоціації утворюють ядро концепту, менш значущі – периферію; чітких меж лінгвокультурний концепт не має; мовна одиниця, якою актуалізовано центральну точку концепту, слугує іменем концепту); 5) мінливість (лінгвокультурний концепт характеризується змінністю інтенсивності оцінки, образного й поняттєвого (фактуального) складників); 6) обмеженість свідомістю носія (лінгвокультурний концепт існує в індивідуальній і колективній свідомості (індивідуальні концепти багатші та різноманітніші, ніж будь-які колективні – від мікрогрупових до загальнолюдських – оскільки колективна свідомість та колективний досвід є умовною похідною від свідомості та досвіду окремих індивідів, які утворюють колектив; цю похідну формовано через редукації всього унікального в персональному досвіді та підсумовування збігів)); 7) трикомпонентність (у складі лінгвокультурного концепту виділяють ціннісний, образний (образно-перцептивний та образно-метафоричний)

і поняттєвий (фактуальний) компоненти; фактуальний компонент зберігається у свідомості у вербальній формі, образний є невербальним і може лише описуватися й інтерпретуватися); 8) поліапелюваність (до того самого лінгвокультурного концепту можна апелювати за допомогою мовних одиниць різних рівнів: лексем, фразеологізмів, вільних словосполучень, речень; у різних комунікативних контекстах та сама одиниця здатна бути «входом» у різні концепти); 9) багатовимірність (лінгвокультурний концепт відрізняється багатовимірністю – відкритою та необмеженою); 10) методологічна відкритість і полікласифікованість (лінгвокультурні концепти можуть класифікуватися за тематикою, за носіями, за типами дискурсу, за типами транслюваності) [14].

У межах аналізованого вектора інтерпретації концепта значущими постають праці Ю. Степанова. Дослідник вважає концепт і поняття явищами одного рівня, однаковими за своєю внутрішньою формою, інколи – й абсолютно синонімічними, взаємозамінними. Водночас, Ю. Степанов зазначає, що концепт і поняття є термінами з різних дисциплін: поняття здебільшого вживане в логіці та філософії, концепт є терміном математичної логіки та культурології. Концепт являє собою «згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. Та, з іншого боку, концепт – це те, за участю чого людина – звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї». Учений наголошує, що концепт не лише відсторонено мислиться, він «переживається». Концепт – «предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень. Концепт – основна ланка культури в ментальному світі людини» [21]. Концепт, за Ю. Степановим, являє собою ідею, що включає абстрактні, конкретно-асоціативні й емоційно-оцінні ознаки, а також спресовану історію поняття; це конкретний, глибинний сенс певного поняття, смислове значення вербально вираженої назви (знаку), яке, водночас, відокремлюється й суттєво відрізняється від самої назви та її денотата (безпосереднього обсягу поняття, його предметного значення).

На думку І. Голубовської, важливим є усвідомлення вагомості ролі національної культури для існування окремого суспільства, розуміння того, що концепт виступає точкою перетину широкого культурного світу й світу індивідуального. Так, концепт інтерпретовано як своєрідний культурний ген, який входить у генотип культури; ментальний факт

культурного простору; максимально абстраговану ідею культурного предмета; концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу [9]. В. Жайворонок кваліфікує аналізовані ментальні одиниці «концептами історико-культурної свідомості народу» та виділяє в їх структурі образність і етносимволіку. Мовознавець розглядає концепти як специфічні мовні одиниці, наповнені етнокультурним смислом, що найчастіше виникають та функціонують у культурному контексті, наділені експресивністю, образністю, символічністю [11]. В. Маслова позиціонує концепт як специфічне семантичне утворення («ментальну сутність»), що має лінгвокультурні особливості та характеризує представників певної етнічної культури. Слугуючи відображенням народного світобачення, концепт виступає маркером мовної картини світу, вбираючи в себе значення слова, особистий і національно-історичний досвід [17]. Експлікація смислу концепту доступна лише мовознавцеві, який чудово розуміє і здатен пояснити живе, народне мовлення.

Більшість сучасних лінгвокультурологів відзначає також здатність концептів виражати певну оцінку – позитивну, негативну, нейтральну. У межах цього вектора концепт ґрунтовано на розумінні феномену духовних цінностей (людські уявлення про добро і зло, любов і ненависть, правду і кривду, красиве й потворне). Дослідники говорять про апеляцію до вищих духовних цінностей (С. Воркачов), «ціннісні доміанти культури» (В. Карасик), «екзистенційні смисли» (М. Красавський), «терміни духовної культури» (Ю. Степанов).

З огляду на антропоцентричність сучасних лінгвістичних розвідок, найбільше зацікавлення викликає лінгвокультурний концепт *людина*. Щоб сформувавши поняття про нього, виокремити ключові класифікаційні параметри, аналізуємо наявні словникові дефініції людини:

I. Людина у тлумачному словнику: суспільна істота, що має свідомість, володіє членороздільною мовою, виробляє і використовує знаряддя праці [12]; особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей [3; 13].

II. Людина у філософському словнику: природно-соціальна істота, якісно особливий ступінь живих організмів на Землі, здатних до свідомої саморегуляції, завдячуючи чому вона постає як суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури [23].

III. Людина у психологічному словнику: істота, що втілює вищий ступінь розвитку життя на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності; як суб'єкт і продукт трудової діяльності в суспільстві людина є системою, у якій фізичне і психічне, генетично обумовлене і сформоване протягом життя, природне і соціальне утворюють нерозривну єдність [22]; жива істота, яка досягла найвищого рівня розвитку на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності [20]; істота, яка втілює в собі найвищу ступінь розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичного розвитку; як суб'єкт і продукт трудової діяльності, є істота мисляча, свідома, в якій розвинена мова, здатність до продуктивної праці і спілкування з іншими людьми [19].

IV. Людина в асоціативному словнику: добра 94, хороша 73, чоловік 63, щаслива 61, розумна 40, весела 21, прекрасна, чесна 17, висока, друг 16, гарна, красива 13, гордо 12, велика, товариш 11, приємна 10, гордість 9, чудова 8, справедлива, щастя 7, громадянин, життя, з великої літери, звір, молода, тварина, хоробра, чуйна, щира 6, жінка, здорова, погана, працювати, праця, спокійна, справжня 5, амфібія, ввічлива, вовк, дорогá, жити, мавпа, мужня, привітна, розум, світ, я 4, велетень, віддана, вірна, вічна, діти, жива, мама, своя, серйозна, сильна, смілива, творець, щедра 3, благородна, вдумлива, велич, велична, вільна, ворог, всесильна, вчена, геній, гідна, голова, гомо сапієнс, Горький, гуманна, дивна, доброта, доросла, дурна, життєрадісна, здібна, зло, кохана, культурна, любити, людство, наша, освічена, основа, патріот, повага, порядна, правдива, працююча, прекрасно, рідна, сива, сумна, хвора, хлопець 2, авторитетна, анатомія, А. Чехов, бабуся, багата, бадьора, бачить, біжить, біологія, близька, бог, борець, бридка, важка, Василь, в віках, видатна, викладач, високе, висота, вихована, відважна, відома, вінець, вірити, вірність, в місті, впевнена, вперта, всемогутня, всевіт, вулиця, Галілей, гармонія, геніальна, герой, гігант, гість, година, голуба, грамотна, груба, гуманізм, довгонога, дешева, дід, дім, добро, добродушна, доброзичлива, дотик, дружня, думаюча, душа, душевна, жадібна, жорстока, задоволена, замерзла, зброя, звичайна, земля, зілля, знайома, золота, зошит, зустрічна, з характером, іде, ідеал, індивідуум, істина, істота, колір, корисна, користь, кохати, Країни Рад, краса, кремезний, кремін, кров, лагідна, лебідь, літак, літня, любляча, любов, людський, людяний, Михайло, місто, молодий, моторна, моя, мрії, мрійник, мудра, мужчина, муха, найкраща, недобра, незнайома,

ненависна, неспокійна, несправедлива, нещастя, низька, нормальна, одинока, одяг, Оксана, особа, очі, парубок, певна, пенсіонер, питає, площа, поважна, подорожній, постать, потрібна, працелюбна, природа, проста, пряма, пустий, радість, радянська, розвиток, розмовляти, Роман, рука, самотня, світла, сестра, сім'я, скромна, сміх, собака, солідна, старанна, старша, стоїть, страшна, сувора, суть, тато, творить, техніка, ти, товариство, токар, тролейбус, турбота, у футлярі, хижак, хоробрий, цар, це звучить гордо, черства, чесність, чорна, швидка, щирість, якась 1 [4].

V. Людина в соціологічному словнику: особа, людина (панська, первісна, сімейна), дворак, кріпак, козачок [1]; біосоціальна істота, яка є вищою ланкою розвитку живих організмів шляхом їхньої еволюції, а також передумовою та активним суб'єктом культурної еволюції [10]; поняття «людина» відбиває лише те, що індивідуум належить до людського роду (*homo sapiens*), володіє всезагальними, притаманними всім людям рисами і якостями [18].

VI. Людина в словнику символів: символ центру світобудови; поєднання протилежних начал – небесного й земного, добра і зла, святості та гріховності; символ макрокосму й мікрокосму; перемоги раціонального начала над хаотично-ірраціональним; універсального існування; доброти, національної самосвідомості, мужності [16].

VII. Людина в культурологічному словнику: суспільна істота, продукт і суб'єкт трудової діяльності і культури, вищий ступінь у розвитку живих організмів; як продукт тривалої еволюції світу, людина є матеріальною, природною істотою; проблема взаємодії соціального і біологічного в людині є найважливішою в комплексі наук про людину [8].

Крім того, Ю. Степанов розглядає поняття людина / особистість / індивід як «певний еволюційний ряд, стадії або фази розвитку одного концепту», який можна розглядати дискретно, «параметризуючи»: «З точки зору культури в таких випадках можна стверджувати, що предмети «параметризуються» в залежності від того ряду, до якого їх відносять або відносно якого їх розглядають». Учений наголошує на тому, що кількість «параметрів» пропорційна ступеню важливості предмета для культури. Вершинне місце за «параметризованістю» займає саме лінгвокультурний концепт *людина*. Крім того, можна виокремити «три найбільш природні «параметри», або «аспекти» людини – три лінії його природньої параметризації, чи аспектації, наявні в усіх культурах і в багатьох із них «концептуалізовані», тобто такі, що мають власні особливі форми

вираження». Так, основними Ю. Степанов називає такі аспекти: 1) людина – «світ», «Бог», «тварини»; 2) людина – «свої» та «чужі»; 3) людина – «суспільство», які й репрезентують «еволюційний семіотичний ряд» [21]. Ф. Бацевич, у свою чергу, подає дефініцію «людини лінгвокультурної»: це мовна особистість, яка достатньо оволоділа мовою і культурою й легко пристосовується до різних лінгвокультурних ситуацій [2].

ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Концепт у межах лінгвокультурного утворення постає як: культурний смисл (ген), етноконцепт, етнокультурний концепт; центр перетину світу культури та світу індивідуальних розумінь; ментальне утворення, марковане етнокультурною специфікою; структура, вербалізована у слові (її глибинний експресивний зміст, зумовлений національною культурою, апелює до вищих духовних цінностей); основна ланка культури в ментальному світі людини, ментальний акт культурного простору. Наведені словникові дефініції людини дають змогу сформулювати уявлення про неї (що й буде органічним складником, ядром однойменного лінгвокультурного концепту): людина – природно-соціальна істота, що має свідомість і мову, здатна мислити, продуктивно працювати, еволюціонувати, створюючи власну історію та національну культуру. Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні лінгвокультурного концепту *людина*, зокрема у визначенні й аналізі способів і шляхів його вербалізації за допомогою різноманітного етнічно маркованого мовного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Андерш, Й. (1994). *Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки*. Київ: Наукова думка.
- [2] Бацевич, Ф. (2007). *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ: Довіра.
- [3] Бусел, В. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
- [4] Бутенко, Н. (1979). *Словник асоціативних норм української мови*. Львів: Вища школа, видавництво при Львівському університеті.
- [5] Воркачев, С. (2001). Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, (1), 64-72.
- [6] Воркачев, С. (2002). Методологические основания лингвоконцептологии. *Теоретическая и прикладная лингвистика*, (3), 79-95.
- [7] Воркачев, С. (2005). Постулаты лингвоконцептологии. *Антология концептов*, (1), 10-13.

- [8] Гіптерс, З. (2006). *Культурологічний словник-довідник*. Київ: ВД «Професіонал».
- [9] Голубовська, І. (2004). *Етнічні особливості мовних картин світу*. Київ: Логос.
- [10] Докаш В. (ред.). (2012). *Соціологія*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.
- [11] Жайворонок, В. (2004). Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*, (5-6), 23-32.
- [12] Івченко, А. (2002). *Тлумачний словник української мови*. Харків: «ФОЛІО».
- [13] Калашник В. (ред.). (2005). *Тлумачний словник української мови*. Харків: Прапор.
- [14] Карасик, В. & Слышкин, Г. (2005). Базовые характеристики лингвокультурных концептов. *Антология концептов*, (1), 10-13.
- [15] Колесов, В. (2004). *Концепт культуры: образ – понятие – символ. Слово и дело: из истории русских слов*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та.
- [16] Коцур В. (ред.). (2015). *Енциклопедичний словник символів культури України*. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М.
- [17] Маслова, В. (2011). *Введение в когнитивную лингвистику*. Москва: Флинта.
- [18] Піча, В. (2016). *Соціологія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття*. Львів: Магнолія 2006.
- [19] Синявський, В. (2007). *Психологічний словник*. Київ: Наук. світ.
- [20] Степанов, О. (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: «АКАДЕМВИДАВ».
- [21] Степанов, Ю. (2004). *Константы: Словарь русской культуры*. Москва: Академический Проект.
- [22] Шапар, В. (2004). *Психологічний тлумачний словник*. Харків: Прапор.
- [23] Шинкарук В. (ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис.